

Ο ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν πρέπει νὰ κάμω μία διευκρίνισιν· ὁ Σολωμὸς δὲν εἶναι «διδασκαλικός» ποιητὴς ὅπως ἦταν ὁ Παιόδωρος ἢ ὁ Καβάφης· δηλαδὴ μὲ τὰ ποιήματά του δὲν ἔκανε ἀμεση διδασκαλίαν· ἐλάχιστες φορές τὸ ἔκαμε αὐτὸ, ὅπως στὸν «Ἕγμον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» στροφή 141 καὶ κάτω ἢ στὴ «Φαρμακωμιμένη». Ἐδῶ δὲν πρόκειται γι' αὐτὸ. Ἐδῶ μὲ ἐνδιαφέρει τὸ πῶς μπορούμε νὰ προσφέρουμε τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ στὸ Σχολεῖο ὥστε νὰ ὠφεληθοῦν τὰ παιδιὰ. Καλύτερα· σὲ ποιὰ σημεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ θὰ στρέψουμε κυρίως τὴν προσοχὴ τῶν παιδιῶν.

Πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν νὰ εἰπωθεῖ ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ περάσει σχεδὸν ὀλόκληρον στὰ Νεοελληνικὰ ἀναγνωστικά· ἀπὸ τὴν πρώτη μέχρι τὴν τελευταία τάξιν τοῦ Γυμνασίου ἢ παρῶσις τοῦ Σολωμοῦ πρέπει νὰ εἶναι τοιςμαμένη. Στὴν τελευταία τάξιν ὅμως, ὅπου τὰ παιδιὰ εἶναι πῶς ὠριμα καὶ θὰ ἔχουν ὅπ' ὄψιν τους τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, θὰ πρέπει νὰ γένη μία σύνοψη, ἕνα γενικὸ κοίταγμα τοῦ Σολωμοῦ, μελέτη τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τὰ παιδιὰ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ φιλολόγου. Αὐτὴ ἢ μελέτη θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρον.

Οἱ αισθητικὲς ἀναλύσεις διαφόρων ποιημάτων καλὲς εἶναι — ὅταν, βέβαια, εἶναι — ἀλλὰ πολλὰς φορές δὲ θγάξουν πούθενά, γιὰτὶ ἔχουν ἐντελῶς ὑποκειμενικὸ χαρακτήρα· δείχνουν περισσότερον αὐτὸν πού κάνει τὴν ἀνάλυσιν παρὰ τὸν ποιητὴ καὶ τὸ σπουδαῖο στὸ σχολεῖο εἶναι τὰ παιδιὰ νὰ δοῦν τὸν ποιητὴ τὸν ἴδιον καὶ ὄχι τὸν ἐρμηνευτὴ του· ὅσο αὐτὸ εἶναι δυνατὸ. Συνέπεια αὐτοῦ τοῦ πράγματος εἶναι ἡ διδασκαλία πού παρέχει ὁ ποιητὴς· γι'αὐτὸ στὸ ἄρθρον αὐτὸ ἔδοξα τὸν τίτλον «Ὁ διδασκαλικὸς Σολωμὸς». Ποιὰ λοιπὸν εἶναι τὰ σημεῖα ἐκεῖνα πού πρέπει νὰ τονιστοῦν ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ ὥστε νὰ γίνῃ γιὰ τὰ παιδιὰ «διδασκαλικός».

Α'

Τὰ πρῶτα πράγματα πού θὰ ὑποδειξομε στὰ παιδιὰ νὰ προσέξουν τὰ βρίσκουμε στὴν ἀρχὴν τοῦ ποιητικοῦ σταδίου τοῦ Σολωμοῦ.

Εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ μεταστροφή του ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν ποίησιν στὴν Ἑλληνικὴν. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπίδοσί του στὴν Ἰταλικὴν στιχουργίαν. «Ἐφρηβὸς ἀκόμη ὁ Σολωμὸς, γράφει ὁ Ἰταλὸς Ρεγκάλδην, τόσο εἶχε ἐπιδοθεῖ στὶς σπουδὰς, τόσο κολοῦ προήδευσε καὶ τόσο γρήγορα, ὥστε οἱ διδασκαλοὶ του ἐπρόβλεπαν πῶς θὰ γινόνταν ἕνας μεγάλος ποιητὴς γιὰ τὴν Ἰταλίαν. Καὶ φθάνει νὰ διαβάσει κανεὶς μερικὰ ἀνέκδοτα τραγούδια του, πού τὰ φυλάει στὴ Ζάκυνθος ὁ κόντε Μερκάτης, γιὰ νὰ καταλάβῃ ὅτι τὸ προγνωστικὸν δὲν ἔλεγε ψέματα». «Ἀλλὰ «τὸ ἐνδοξὸν καὶ ἔτοιμον στάδιον, τὸ ὅποιον ἔδλεπε ὀμπρὸς του εἰς τὰ ἰταλικὰ γράμματα, θεληματικῶς ἐπαραιτήσῃ» σημειώνει· ὁ Πολυλάς στὰ «Προλεγόμενά» του 3. Καὶ πάρα κάτω «ἔλεγε παύσει νὰ συγγράφῃ εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὅποιαν, μόνον ὡς ξεφάντωσιν καὶ γιὰ νὰ ἴσται χάρις τῶν φίλων του, αὐτοσχεδίαζε ἀκόμη μὲ θαυμαστὴν ἐτοιμότητα. Τὸ πνεῦμα του φυσικὰ αὐτεξούσιον καὶ ἀναπαυμένον εἰς τὸν ἐθνισμὸν εἶχε ἤδη χωρισθῆ τὴν ξένη φιλολογία ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἦταν θρημιμένος». 4 Ἡ ἀφοσίωσις λοιπὸν τοῦ Σολωμοῦ στὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν θὰ ἐπισημανθεῖ στὰ παιδιὰ, τὰ ὅποια θὰ κληθοῦν νὰ τὴν ἐρμηνεύσῃ, νὰ εὑροῦν τοὺς παράγοντας καὶ ἀνάλογα μὲ τὶς δυνατότητές τους. Ἐξ ἴσου σημαντικὴ (καὶ διδασκαλικὴ) εἶναι καὶ μία ἄλλη ἰδιουσιὰ τοῦ Σολωμοῦ. Ἦταν θαυμαστὴ ἢ στιχουργικὴ του εὐκολία· καὶ ὅμως τελικὰ ἐλάχιστα ἐδημοσίευσεν. «Ὁ Σολωμὸς ἔξεκινᾷ μὲ μιὰ ἐξαιρετικὴν εὐκολίαν ποιητικὸν αὐτοσχεδιασμὸν, μαρτυρημένην καὶ θαυμασιμὴν ἀπὸ τοὺς φίλους του, καὶ αὐτὴ εἶναι πού δίνει τὴν σφραγίδα τῆς σὲ δλη τῆς πρώτης περιόδου. 5 Γιὰ τὴν ἐκάνθητά του αὐτὴ ὁ πρῶτος ἐκδότης (1822) τῶν ἰταλικῶν του Σονέτων, ὁ Λ. Στράνης, γράφει ἐν ἀφιερωτικῇ τῆς ἐκδόσεως ἐπιστολῇ: «Οἱ στίχοι αὐτοὶ πού σὲ παρουσιάζω» εἶναι καθὼς βρίσκονται στὸ πρόχει-

ρο σχεδιασμά τους, όπως τους ξγγραφε μπροστά σέ πρόσωπα πού τού έδιναν τό θέμα... Καί πραγματικά τόση είναι ή τελειότητα πού διακρίνει κανείς σ' αυτούς, ώστε δέν τό πιστεύει παρά μόνο εκείνος πού βλέπει τήν πέννα του νά τρέχει πάνω στό χαρτί μέ τή γρηγοράδα μέ τήν όποία γράφεται πράμα πού από πολύν καιρό διατηρείται στή μνήμη... Είναι παράδοξο νά τόν βλέπει κανείς νά αυτοσχεδιάζει τό Σονέττο κατ' αυτό τόν τρόπο. Όύτε θά τολμούσα νά τό δεβαιώσω, άν δέν ήμουν μπροστά». 6 Καί είναι σά νά χαρακτηρίζει ό ίδιος τήν Ικανότητά του αυτή, όταν καταγράφει στό τετράδιο όπου σχεδιάζει τό «Σατιρικό τού 1833» τό στίχο:

Όταν θέλω νά παίξω
άνοίγω ξγνή τό στόμα μου και θγαίνει ό στίχος έξω 8

Η αυτοσυγκράτηση τού Σολωμού θά είναι ένα από τά σημαντικότερα δείγματα τού πνευματικού τού ώριμάσιματος. Τό περιβάλλον όμως τόν σπρώχνει πρός τή αντίθετη κατεύθυνση: είδαμε προηγουμένως πόσος ήταν ό θαυμασμός τών ανθρώπων πού τόν περιτριγύριζαν: άλλες επίσης άπασχολήσεις στή Ζάκυνθο τόν έμποδίζουν στό έργο του: έτσι αναγκάζεται νά ξεκόψει, νά απομονωθεί τελείως γι' αυτό φεύγει και πηγαίνει στήν Κέρκυρα. Σέ ένα του γράμμα γράφει (1831): «Από μικρό παιδί πάντα μου έκανε έντύπωση ό κουτσός εκείνος θεός, πού τόν πίταζε κάτω από τόν ουρανό ή μητέρα του και πού καθόταν στό θυθό τής θάλασσας: και δούλευε χωρίς κανείς νά τόν βλέπει και χωρίς ν' άκούει γύρω από τή σπηλιά του τίποτ' άλλο έξω από τή βοή τού άπέραντου ώκεανού». 8 Τό πέρας του από τή μία κατάσταση στήν άλλη έχει νά πεί πολλά στά παιδιά: και θά πρέπει νά μελετήσουν αυτό τό πέρας με άφορμή δύο σημειώσεις τού Σολωμού: τή μία από τόν «Τίμο εις τήν Έλευθερίαν» και τήν άλλη από τό ποίημα «Είς τό θάνατο τού Λόρε Μπαίρον»: «Πίστευέ μου, Διδάσκαλε, ή άρμονία τού στίχου δέν είναι πράγμα έλο μηχανικό, αλλά είναι ξεχείλισμα τής ψυχής». Καί ή άλλη: «Η δυσκολία τήν όποίαν αίσθάνεται ό συγγραφέας (δημιώ γιά τόν μέγανον συγγραφέα) δέν στέκει εις τό νά δείξει φαντασία και πάθος, αλλά εις τό νά υποτάξει αυτά τά δύο πράγματα, μέ καιρό και μέ κόπο, εις τό νόημα τής τέχνης». 9 Ό ένθουσιασμένος αυτοσχεδιαστής μέ τό ακατάχατο «ξεχείλισμα τής ψυχής» όπω χωρεί στόν ποιητή πού υποτάσσει τή φαντασία και τό πάθος εις τό νόημα τής τέχνης. 9 Δέν υπάρχει άλλη νεοελληνική φυσιογνωμία, νομίζω, πού θά μιά κάνει νά δούμε καθαρότερα αυτό τό ώριμάσιμα: ή καλύτερα: αυτό τό διαδιασμό πρός τό ώριμάσιμα.

B'

Και έτσι περνάμε φυσιολογικά στό έργο τού Σολωμού. Παρακαλούουμε καθαρότητα τού ώριμάσιμά του, τήν εξέλιξή του από τά νεανικά μέχρι τά τελευταία του ποιήματα. Έδώ ή προσοχή τών παιδιών πρέπει νά κρατηθεί περισσότερο και νά κοιταχτεί τό μεγαλύτερο μέρος τού έργου τού Σολωμού κάτω από αυτό τό πρίσμα. Μερικά παραδείγματα:

Πώς αντίκρισε τή γυναίκα ό Σολωμός; 10 Θέμα κρίσιμο γιά τά παιδιά και ή άνίχνευση τής πορείας τού Σολωμού μέσα σ' αυτό τό χώρο θά είναι άκρω: διδακτική. Τά δύο άκρα τής πορείας τά κατέχουν δύο μικρά ποιήματά του: τό «Είς κόρην ή όποία αναθρέφето μέσα εις μοναστήρι» — τό πύδ άδύνατο τού Σολωμού 11 — και τό έπίγραμμα «εις Φραγκίσκα Φραιζερ» 12 (1949). Τά παραθέτω.

ΕΙΣ ΚΟΡΗΝ

Η ΟΠΟΙΑ ΑΝΑΘΡΕΦΕΤΟ ΜΕΣΑ ΕΙΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ

Μοναστηρία μου όμορφη, έδώ είμαι και κοιτάω
πρόβαλε και στά κάγκιλα νά ίδής πού τραγουδάω.
Βγαίνει γιά σέ γλυκύτατος άπ' τήν καρδιά μου ό στίχος

* Ἄς τὸν ἀφήνῃ νὰ περνᾷ καὶ ἄς μὴν ζηλεύει ὁ τοῖχος.
Κάμε νὰ φύγῃς ἄς μπορῆς· ἔλα νὰ σὲ φιλήσω!
μὲ τὸ φιλάκι μοναχὰ τῆ φλόγα μου θὰ σβύσει.
Μοναστηρίσια μου ἄμορφη, ἐδῶ ἔλα καὶ στοχάσου
πὺς δὲ θὰ κάμω νὰ χαθῇ, ἀθῶιά μου, ἢ παρθενιά σου. 13

ΕΙΣ ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ ΦΡΑΙΖΕΡ

Μικρὸς προφήτης ἔριξε σὲ κορασιά τὰ μάτια
καὶ στοὺς κρυφοὺς τοῦ λογισμοῦ χαρὰ γιοιάτους εἶπε:
«κι ἂν γιὰ τὰ πόδια σου, καλή, κι ἂν γιὰ τὴν κεφαλή σου,
κρίνους ὁ λίθος ἔδωκε, χρυσοὺ στεφάν' ὁ ἥλιος,
δῶρο δὲν ἔχουε γιὰ Σὲ καὶ γιὰ τὸ μέσα πλοῦτος·
ἄμορφος κόσμος ἠθικὸς ἀγγελικὰ πλασμένος».

Τριάντα χρόνια περίπου χωρίζουν αὐτὰ τὰ δύο ποιήματα, καὶ ἡ διαφορά με-
ταξύ τους εἶναι τεράστια. Νὰ διαπιστώσουν τὰ παιδιά τὴ διαφορά καὶ νὰ προσέξουν
τοὺς ἐνδιάμεσους σταθμοὺς αὐτῆς τῆς πορείας πού ἀποτελοῦν «Ἡ ἀγνώριστη», «Ἡ
Ξανθούλα», «Ἡ Φαρμακωμένη», «Εἰς Μοναχὴν» καὶ ἄλλα, αὐτὸ θὰ εἶναι πάρα πολλὸ
μεγάλο ὄφελος.

* Ἐνα ἄλλο θέμα, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ὅλους, ἐπομένως καὶ τὰ παιδιά, εἶναι
πὺς ὁ Σολωμὸς ἀντικρίζει τὴν ἐλευθερία. Καὶ ἔχομε μπροστὰ μας μερικὰ ἀπὸ τὰ
σπουδαιότερα ποιήματα πού γράφτηκαν σὲ Ἑλληνικὴ γλῶσσα γιὰ τὴν Ἐλευθερία.
Τὸ Σχολεῖο μεταδίδει στὰ παιδιά τὶς ἐμπειρίες τοῦ παρελθόντος γιὰ τὰ σπουδαία
ζητήματα· ἂν δὲ τὸ κάνει αὐτὸ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ποιά εἶναι ἡ ἐμπειρία τοῦ
Σολωμοῦ πᾶνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα; Ἡ πορεία του καὶ σ' αὐτὸ εἶναι διδακτικώτατη
γιὰ ὅλους μας. Πὺς ἔλεπε τὴν Ἐλευθερία στὸν «Ἕμνο εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» καὶ
πὺς στοὺς «Ἐλευθεροῦς Πολιορκημένους» καὶ στὸ «Ἑλληνικὸ παραβάκι»; Καὶ ἐδῶ
εἶναι πάρα πολλὴ μεγάλη ἢ διαφορά. Καὶ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς
πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ διαφορά στὸ ἀντίκρισμα τῆς ἐλευθερίας. 14 Ἀλλὰ ἐδῶ ἔχει νὰ γί-
νει καὶ κάτι ἄλλο σπουδαιότερο καὶ τὸ Σχολεῖο πρέπει νὰ βοηθήσει ἰδιαίτερα. Τί
πιθανὸν ἔκαμε τὸ Σολωμὸ νὰ ἀντικρίσει τὴν Ἐλευθερία θαυτέρα στοὺς «Ἐλευθε-
ροῦς Πολιορκημένους», πέρα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ τῆς ἐπιφάνεια πού ἔχει στὸν «Ἕ-
μνο...»; Ποιά ἦταν πιθανὸν τὰ γεγονότα πού ἔκαναν, ἥρμιμο πιά, τὸ Σολωμὸ νὰ μὴν
ἐκτιμᾷ καὶ πολὺ τὸν «Ἕμνο», τὸ πρῶτο μεγάλο, σὲ νόημα, ποίημα τῆς Ἐλευθερίας
Ἑλλάδος, καὶ νὰ δουλεύει συνεχῶς μέχρι τὸ τέλος ἴσως τῆς ζωῆς του τοὺς «Ἐλευ-
θεροῦς Πολιορκημένους»; Πὺς ἔφθασε ὁ Σολωμὸς νὰ διατυπώσῃ τὴ σκέψη· «Τὸ
ἔθνος πρέπει νὰ μάθει νὰ θεωρεῖ ἐθνικὸν ὅτι εἶναι Ἀληθές;» 15 Ἔτσι θὰ γίνῃ καὶ
σύνδεση τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὴν ἐποχὴ του, κάτι πού μορφώνει πολὺ περισσότερο ἀπὸ
τὴν αἰσθητικὴ ἀνάλυση. Καὶ αὐτὰ μποροῦν νὰ τὰ καταφέρουν τὰ παιδιά ἰδιαίτε-
ρα σήμερα περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε.

Ἡ πνευματικὴ, λοιπὸν, πορεία τοῦ Σολωμοῦ πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενο με-
λέτης στὸ Σχολεῖο.

Γ'

Ἐδῶ ὁμως φτάσαμε στὰ πρόθυρα μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς τοῦ Σολωμικοῦ ἔργου·
Τὸ ἐξαντλητικὸ δούλεμα πού ἔκανε ὁ Σολωμὸς στὸ ποίημα, στοὺς μεμονωμένους
στίχους· αὐτὸς ἦταν καὶ ἕνας κύριος λόγος πού ἐλάχιστα δημοσίεψε ὁ Σολωμὸς ἀλλὰ
καὶ πού ἀπὸ τὶς μεγάλες του συνθέσεις καμία δὲν ἀποτελείωσε. «Τὸ πρόβλημα πού
τὸν βασάνιζε ἦταν τὸ πρόβλημα τῆς ἔκφρασης» δούλευε καὶ ξαναδούλευε ἐξαντλη-
τικὰ τὸ στίχο, προσπαθοῦσε ἀπὸ τὴν ἀδιαμόρφωτη ἀκόμα νεοελληνικὴ γλῶσσα νὰ
πλάσει γλῶσσα ποιητικὴ, κατάλληλη νὰ ἐκφράσῃ τὶς πιὸ λεπτεῖς ἀποχρώσεις ἑνός

πρωτοφανέρωτου λυρισμού». 16 Και εδώ έχουμε μια ιδιαιτερία του Σολωμού που πολλά μπορεί να διδάξει. "Αν ριξουμε μια ματιά στις σημειώσεις σε χειρόγραφο του ποιήματος «Είς τὸ θάνατο τοῦ Λόρη Μπάυρον» θὰ καταλάβουμε τὸ μέγεθος τῆς κριτικῆς ποῦ άσχοσε ὁ Σολωμὸς στὰ δημιουργήματά του. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ μερικὲς παρατηρήσεις:

—πρέπει νὰ ξαναπλαστεί ὅλο. — "Ὁξω, φθάνει γιὰ αὐτὸ μία φράση, μία λέξη —ξῶ, ὄξω, ὄξω μπαίγιο (στροφή 6) — ξῶ δὲ" αὐτὰ εἶναι πάρα πολὺ γενικά (στρ. 9—7) — Στοχάσου. Κοίτα μήπως στὴ στροφή γιὰ τοὺς τυράννους πρέπει νὰ δώσεις ἄλλη μορφή (στρ. 27) — Δὲν εἶναι τοῦτοι τρόποι λυρικοῦ ποιητῆ, μὴ κανενὸς σανατοροφειμένου καίσοφου. "Ὁξω ὅλο (στρ. 33—35).

Και συνεχίζει τὴν αὐστηρὴ κριτικὴ του.

Μποροῦμε στὸ σχολεῖο νὰ παρουσιάσουμε μερικὰ δείγματα αὐτῆς τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν τελειότερη ἔκφραση· ὁ Σολωμὸς εἶναι ἀπὸ τὰ λίγα παραδείγματα αὐτῆς τῆς τάσης γιὰ τὸ τέλειο ποῦ ὅλοι ἔχουμε μέσα μας.

Θὰ φέρω μερικὰ παραδείγματα γιὰ νὰ εἶναι καὶ πρόχειρα

1. Ἀπὸ τὸ «Σατιρικό» τοῦ 1833. στίχοι 23—24. 17

Θέλει νὰ περιγράψει τὸ σατανικὸ χαμόγελο τοῦ «Φερούλη».

Σὲ σειρά ἀπὸ παραλλαγῆς προσπαθεῖ ὁ Σολωμὸς νὰ ἑκφράσει ὅσο μπορεί πρὸ τέλειο τὸ πονηρὸ χαμόγελο.

- α. Χαμογελάει καὶ λάμπουνε τὰ ὄρατα μαργαριτάρια
- β. Ἀνοιγοκλεῖ τὰ μάτια του, τοῦ ἐτρέμιν τὰ γενάρια,
γελάει καὶ ἐφάνηκαν λαμπρὰ τὰ μαργαριταράκια
- γ. Χέλιη γελοῦμενα π' ἀνεῖ, καὶ τρέμουν τὰ γενάρια
καὶ ἀστράψανε μικρὰ, λαμπρὰ, τὰ μαργαριταράκια
- δ. Κι ὦ θάμα, ἀνεῖ τὰ βλέφαρα, τοῦ τρέμουν τὰ γενάρια,
γελάει γλυκά, καὶ ἀστράφτουνε τὰ μαργαριταράκια
- ε. Ἄλλοιθωρα καὶ πονηρὰ τοῦ ἀστράψαν τὰ ματάκια,
χαμογελάει καὶ ἀστράψανε τὰ μαργαριταράκια,
μάτια καὶ στόμα ἀληθινὰ μὲ δόντια στολισμένα,
ἔμειναν τ' ἀποδέλοιπα χαρτὶ χρωματισμένα.
- στ' Ἐχάιδεψε μὲ τὸ ζερβὶ τὰ πονηρὰ γενάρια
χαμογελάει καὶ ἀστράψανε τὰ μαργαριταράκια
- ζ. Κι ὦ θάμα! ἀνεῖ τὰ μάτια του, τοῦ τρέμουν τὰ γενάρια
καὶ ἀστράψαν στὸ χαμόγελο τὰ μαργαριταράκια.

Οἱ τελευταῖες παραλλαγῆς ἴσως εἶναι οἱ πρὸ ἐπιτυχημέναι. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο πὼς ὅσο δούλευε ὁ Σολωμὸς τὸ στίχο αὐτὸς γινόταν πρὸ λιπὸς ἑκφραστῆ, χωρὶς στολίδια, χωρὶς «κοσμητικὰ» ἐπιθέτα. 17

2. Τὸ ἄλλο παράδειγμα εἶναι ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Σάλπιγγος (3) τοῦ II Σχιδ. τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων». Θέλει ὁ Σολωμὸς νὰ ἑκφράσει τὴ θορυγητὴν ποῦ δημιουργήθηκε στὸ τούρκικο στρατόπεδο ἀπὸ τὸ ξεφυλισμένον σάλπισμα τοῦ Ἑλλήνα σάλπιγγιτῆ.

- α. γέλιο σκληρὸ στὸ Τούρκικο στρατόπεδο γρικιέται.
- β. γέλιο σκληρὸ τὸ Τούρκικο στρατόπεδο συνεπαίρνει.
- γ. γέλιο σφοδρὸ τὸ Τούρκικο στρατόπεδο συνεπαίρνει.
- δ. ἀλλὰ γέλιο στὸ Τούρκικο στρατόπεδο γρικιέται.
- ε. μόνε στὸ στρατόπεδο τ' ἔχθροῦ γέλιο σφοδρὸ γρικιέται.

- στ. κι άσθηστο γέλιο ανάμεσα σφοδρό γεννοβολιέται.
 ζ. γέλιο σφοδρό στο στράτευμα πολυωρινό κρατιέται.
 η. άσθηστο γέλιο στο πλατύ στρατόπεδο σκορπιέται.
 θ. γέλιο σφοδρό στ' όλόκληρο στρατόπεδο σκορπιέται.
 ι. γέλιο στο σκόρπιο στράτευμα σφοδρό γεννοβολιέται. 19.

Νομίζω ότι με λίγη προσοχή τὰ παιδιά μπορούν νὰ παρακολουθήσουν τὸ Σολωμὸ καὶ νὰ καταλάβουν γιατί σβήνει τὸν ἕνα στίχο καὶ προχωρεῖ σὲ καινούργια ἔκφραση· ἀλλεπάλληλα. Καὶ δὲ πᾶ ὠφελῆθαι λίγο ἢ εὐαισθησία τῶν παιδιῶν ἀπὸ αὐτὴ τὴν περιπέτεια γιὰ τὴν τέλεια ἔκφραση.

3. Ἐπὶ τὸ ἴδιο σχεδίασμα κεφ. θ.

- α. κι' ὠψῶναν στὸ χαμόγελο τὴν ὄψη τὴ φθαρμένη.
 β. κ' ὠψῶναν με χαμόγελο τὴν ὄψη τὴ φθαρμένη.

ἀπὸ τὸ ἴδιο κοιμιάτι:

- α. καθένας εἰς τὸ πρόσωπο δείχνουν οἱ στοχασμοὶ τους.
 β. στὰ μάτια καὶ στὸ πρόσωπο δείχνουν οἱ στοχασμοὶ τους.
 γ. στὰ μάτια καὶ στὸ πρόσωπο φαίνονται οἱ λογισμοὶ τους.
 δ. στὰ μάτια καὶ στὸ πρόσωπο φαίνοντ' οἱ στοχασμοὶ τους.

4. Ἐπὶ τὸν «Πόρφυρα»

- α. ἄστραψε φῶς κ' ἐγνώρισε γοργὰ τὸν ἑαυτὸ του
 β. ἄστραψε φῶς κ' ἐγνώρισε ὁ νιὸς τὸν ἑαυτὸ του.

Στὰ μέχρι τώρα παραδείγματα εἶναι φανερὴ ἡ προσπάθεια τοῦ Σολωμοῦ νὰ πετύχει τελειότερη ἔκφραση σὲ κάθε νέο στίχο.

Ἐπάρχουν ἴσως καὶ περιπτώσεις ὅπου ἐμεῖς δὲν μπορούμε νὰ ξεχωρίσουμε τὴ διαφορὰ μεταξὺ δύο στίχων· εἶναι τόσο τέλει οἱ καὶ οἱ δύο ἢ τρεῖς ἢ τέσσερες στίχοι ποὺ ἀποροῦμε γιατί ὁ Σολωμὸς νὰ ἐπιχειρήσει πολλές φορές νὰ ἐκφράσει τὸ ἴδιο πράγμα. Παράδειγμα: (Σχεδ. Β, 5).

- α. Φωνὴ ἴπε: — ὁ δρόμος σου γλυκὸς καὶ μοσκοβολισμένος.
 β. Φωνὴ ἴπε: — ὁ δρόμος σου ἁμωρφοῦ καὶ μοσκοβολισμένος.
 γ. Φωνὴ ἴπε' — ὁ δρόμος σου ἁμωρφοῦ καὶ λούλουδα σπαρμένος.
 δ. Περβόλι ὁ δρόμος ποὺ πατεῖς κι ὁ ἥλιος μαγεμένος.
 ε. Ὁ δρόμος μοσκοβολιτὸς κι ὁ ἥλιος μαγεμένος.

Ἐδῶ ὡς χαροῦμε τὸν πλοῦτο τοῦ ποιητῆ ποὺ χάρισε στὴ γλῶσσα μας τέτοιους στίχους.

Προσφέροντας γιὰ μελέτη στὰ παιδιά παραλλαγὰς στίχων τοῦ Σολωμοῦ τὰ φέρνουμε πρὸ κοντὰ στὸ δημιουργὸ Σολωμὸ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ βίωμα ἐνὸς μελετητῆ τοῦ Σολωμοῦ ἔταν μελετοῦσε τὸ χειρόγραφο τοῦ «Κρητικοῦ». «Ἐτσι καθὼς παρακολουθοῦμε τὴν κάθε σελίδα τοῦ χειρογράφου, συμβαίνει τὸ ἔξῃς καταπληκτικὸ: νὰ παρακολουθοῦμε τὸν ποιητὴ ἀπάνω στὴ στιγμή τῆς δημιουργίας, βλέπουμε τὸ ποίημα νὰ δημιουργεῖται σιγὰ σιγὰ. Ἐπὶ ἀραιὸ νεφέλωμα στὴν ἀρχή, τὸ βλέπουμε σιγὰ σιγὰ νὰ πυκνώνει, οἱ ποιητικὲς ἰδέες νὰ μορφοποιῶνται σὲ στίχους, οἱ στίχοι στὴν ἀρχὴ νὰ εἶναι ἀδέξιοι, ἀλλὰ κι αὐτοὶ νὰ δένουν σιγὰ σιγὰ νὰ παίρνουν σταθερὸ σχῆμα, καὶ στὸ τέλος ὅλο τὸ ποίημα νὰ φθάνει στὴ μορφή ποὺ μᾶς εἶναι γνώριμη ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν Πολυλά. Ὁμολογῶ πῶς καθὼς εἶχα μπροστά μου, στὴν Ἑκτοκτικὴ στοὰ στὴ Ζάκυνθο, τὸ χειρόγραφο αὐτὸ τοῦ «Κρητικοῦ», κι ἔβλεπα νὰ γεννιέται καὶ νὰ σχηματίζεται ἐκεῖνη τὴν ὥρα ἔν' ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, καὶ ἔν' ἀπὸ τὰ ὠραιότερα στὴ γλῶσσα μας, ὁμολογῶ πῶς ἐνωθε ζωηρότατη συγκίνηση σὰ νὰ μετεῖχα σὲ μιὰ μυστικὴ τελετουργία, σὰ νὰ

βρισκόμουν μάρτυς σ' ἐν' ἀπὸ τὰ πιὸ ἀπόκρυφα μυστήρια. ὅπως εἶναι ἡ δημιουργία ἡ ποιητική. Τὸ ποιητικὸ ἐργαστήρι τοῦ ποιητῆ, τὸ «ἄβυσσον» αὐτοῦ, ποῦ δὲν ἔχει ὁ καθένας ἐξουσία νὰ τὸ πατήσει, ἀνοίγει μὲ τὰ χειρόγραφα καὶ μᾶς δείχνει τὰ μυστικά του καὶ τὰ πλοῦτιά του». 20.

Δ'

Ἐάν οἱ μαθητὲς μας ἔχουν βρεξή καὶ δυνατότητας μπορούμε νὰ ἀνοίξουμε γὰρ μελέτη μιά ἄλλη πλευρὰ τοῦ Σολωμοῦ: Ποιὰ ἡ σχέση, τοῦ μὲ τὴν παράδοσιν; Τὴν Ἑλληνικὴν παράδοσιν, δηλαδὴ. Πῶς εἶδε, τι διδάχθηκε, τι πῆρε ἀπὸ τὴν Κρητικὴν ποίησιν, ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ τραγούδι; πῶς συμπεριφέρθηκε μὲ τὴν γλώσσαν; Εἶναι μιά εὐκαιρία νὰ δειξώμε στὰ παιδιὰ τι σημαίνει δημιουργικὴ ἀνατροπὴ μὲ τὴν παράδοσιν, γιατί ὁ Σολωμὸς ἦταν ὁ μόνος (σὲ ἀντίθεσιν μὲ τοὺς συγχρόνους του λόγιους) ποὺ εἶδε σωστὰ τὸ πρόβλημα καὶ στὴν ποίησίν του φάνηκε πόσο σωστὸ ἔργον πῆρε. «Καί-ρομαι νὰ παλρῶνται γιὰ ξεκίνημα τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Θὰ ἴδωμε ἕως ὅπου μὲταχειρίζεται τὴν κλέφτικὴν γλῶσσαν, νὰ τὴ μεταχειρίζεται στὴν εὐσεμία της καὶ ὄχι στὴ μορφὴ της, μὲ νιώθει; Κι ὅσο γιὰ τὴν ποίησιν, πρόσθετε κατὰ Γιώργη μου, γιατί ἔθ-βαια καλὸ εἶναι νὰ ρίχνει κανεὶς τίς ρίζας τοῦ πάνω σ' αὐτὰ τ' ἀγκύρια, δὲν εἶναι ὅμως καλὸ νὰ σταματᾷ ἐκεῖ; πρέπει νὰ ὑψιῶνται κατακόρυφα. Δὲν ἔβρω ἐν φανέρωσιν καλὰ τὴ σκέψην μου ἔτσι διασπικτὰ ποῦ γράφω. Ἡ κλέφτικὴ ποίησις εἶναι ἐπιρροή καὶ ἐνδιαφέρουσα καθὼς μ' αὐτὴν παράστησαν ἀνεπιτήδευτα οἱ κλέφται τῆ ζωῆ τους, τίς ἰδέας τους καὶ τὰ αἰσθηματά τους. Δὲν ἔχει τὸ ἴδιον ἐνδιαφέρον στὸ θεατὸν μᾶς στὸματὸ τὸ ἔθνος ζητᾷ ἀπὸ μᾶς τὸ ἠθασυρὸ τῆς δικῆς μας διάνοιαν, τῆς ἀτομικῆς, ντυμένον ἔθνικα». 21

Καὶ κάτι ἄλλο κεφαλαϊώδως σχετικὸ μὲ τὸ προηγούμενον. Ὁ Πολυλάς γράφει στὰ «Προλεγόμενα» 22 «Καὶ ὡς πρὸς τὰ προσωπικὰ σημεῖα τῆς ζωῆς του, στοχάζομαι ὅτι πολλὰ ὀλίγον ἤθελε ἐξάγει ἀπὸ τὰ συγγράμματά του, καὶ ἐν τῷ εἰρημνικῷ λόγον του, ἦταν μιά αὐθόρμητὴ ἀδιάκοπη προσπάθεια νὰ ἀνάγῃ τὴν προσωπικότητά του μέσα εἰς τὴν ἀπόλυτὴν ἀλήθειαν ἀνεργώντας τὸ ἦρακλειτοῦ τὸ ἄξιωμα «Τοῦ λόγου δὲ ἔόντος ξυνοῦ, ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἴδιον ἔχοντες φρονεῖν». 23 Εἶναι χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ποῦ γράφει ὁ Σεφέρης 24 βρῆσκοντας: «Ἐπὶ ἀντιθέσει τὸ στυλιό ἐπαφὴ Σολωμοῦ καὶ Ἐλιοῦ. «Ἡ περιουσίαν αὐτῆ Ἰσοῦ Πολυλάς», γραμμένην τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1859, θὰ σοῦ ὁμίσει, εἶμαι εὐχάριος, τὴ φράσιν ποῦ ἔγραψε ὁ Ἐλιοῦ στὸ θεατὸν μὸ του «Ἡ παράδοσιν καὶ τὸ ἀτομικὸν ταλέντον». (Ἡ πρόθεσις τοῦ καλλιτέχου εἶναι μιά διαρκὴς ἀποθυσία, μιά διαρκὴς ἀπόσπασιν τῆς προσωπικότητος) καὶ τὸ ἄξιωμα τοῦ Ἡρακλείτου ποῦ βρίσκεται στὴν προμετωπίδα τῶν «Κουερτίνας».

Ε'

Ὅλα αὐτὰ ποῦ πρέπει νὰ μελετηθοῦν ἀπὸ τὸ Σολωμὸν χρὴ εἰδῶνται γύρω στὸ ἕξι μαθήματα: μὲ τὴν προϋπόθεσιν, — ἐπαναλαμβάνω — πῶς τὸ σημαντικώτερον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ θὰ ἔχει μελετηθῆι στὶς μικρότερας τάξεις. ὑπολείπεται ὅμως καὶ κάτι ἄλλο: πῶς εἶδε ἡ κριτικὴ τὸ Σολωμὸν; Ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του μέχρι σήμερον. Καὶ συγκεκριμένα: πῶς ἔβλεπαν τὸ Σολωμὸν ὁ Σ. Τριαντάφυλλος ἢ ὁ Γ. Φύλλας ὅσο διαρκούσε ὁ ἀγώνας; 25 Πῶς τὸν εἶδαν οἱ Ἑπτανήσιοι; 26 Πῶς ὁ Παλαμάς; Πῶς ὁ Ἀποστολάκης καὶ ὁ Βάρναλης; Καὶ τέλος πῶς τὸν εἶδον στὴν ἐποχὴν μᾶς, π.χ. ὁ Σεφέρης. Τὴν προσέχει στὸ Σολωμὸν ἡ καθῆ ἐποχὴ;

Τὸ ὄφελος ἀπὸ μιά τέτοια ἀναζητήσιν θὰ εἶναι ποικίλον: καὶ δὲ θὰ εἶναι ὁ Σολωμὸς ποῦ θὰ καθρεφτίζεται στὴν κριτικὴ τόσο ὅσο ὁ κριτικὸς καὶ συνέχεια ἡ ἐποχὴ του. Ἔτσι μὲ ἀφορμὴν τὸ Σολωμὸν θὰ περάσομε στὴν μετὰ τὸ Σολωμὸν ἐποχὴν. Οἱ μεγάλοι: ὅταν τοὺς πλησιάζομε ἔχουν καὶ τοῦτο τὸ μέγα καλὸ μᾶς φέρουν σὲ ἐπαφὴν καὶ

μέ το παρελθόν, τήν παράδοση, και μέ το μέλλον, μέ δ,τι ἀκολούθησε μετά ἀπό αὐ-
 τούς. Ὁ Σολωμός λοιπόν θά βοηθήσει νά περάσουμε φυσιολογικά στή νεώτερη ποίηση.
 Ἄπό τούς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους» μπορούμε νά περάσουμε θαυμάσια στό «Ἄ-
 ξιον ἔστι» τοῦ Ο. Ἐλύτη. «Ὅπως δ Σολωμός, δ Ἐλύτης θέλησε νά σαρκώσει «τό οὐ-
 σιαστικότερο και ὑψηλότερο περιεχόμενο τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσης, τήν Πα-
 τρίδα και τήν Πίστη», σέ ἐπεισόδια ἀπό κορυφαίες στιγμές τῆς σύγχρονῆς του ἱστορίας
 τοῦ Ἑλληνισμοῦ». 27 Ὁ ἴδιος δ Ἐλύτης ἀλλωστε στό «Ἄξιον ἔστι» δέν εἶπε «μνημο-
 νεύετε Διονύσιο Σολωμό»; Ὑπάρχουν και ἐνδιάμεσοι σταθμοί ὅπως τοῦ Παλαμά
 («Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου»), τοῦ Σικελιανοῦ, τοῦ Σεφέρη, τοῦ Ρίτσου. Σκοπός μας
 μέ αὐτή τή σύνδεση θά εἶναι νά καταλάβουν τά παιδιά τήν πνευματικὴ μας συνέχεια.
 Θά πρέπει νά ξεπεράσουμε τήν ἀνοησία νά βλέπουμε τά πράγματα ἀπόλυτα, χωρίς
 συνέχεια μέ τά ἐπόμενα, τά προηγούμενα και ἀρρηκτο σύνδεσμο μέ τά σύγχρονα.
 Ἔτσι και τά παιδιά σιγά σιγά θά ἀρχίσουν ἀπό τό σχολεῖο νά συνειδητοποιοῦν τό
 σύνδεσμο τους μέ τήν κοινότητα.

Ἐδῶ τελειώνω. Θά ἦταν εὐχῆς ἔργον ἂν εἶχαν τά παιδιά στό σχολεῖο τό Σο-
 λωμό σέ εἰδική σχολικὴ ἔκδοση, μέ ὅλο τό ἔργο του καταταγμένο κατάλληλα, μέ
 εἰσαγωγὴ κατατοπιστικὴ 28 και μέ ἐπιλογή τῶν πιὸ χαρακτηριστικῶν κριτικῶν ποῦ
 ἔγιναν στό Σολωμό. 29

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Κόιτα τὴ μελέτη τοῦ Ε. Παπανούτσου «Ὁ διδακτικὸς Καβάφης» στό βιβλίο του:
 Παλαμάς - Καβάφης - Σικελιανός, σελ. 121.
2. Κ. Καιροφύλα, Ἠ ζωὴ και τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ, σελ. 676.
3. Κεφάλαιον 2.
4. Κεφάλαιον 4.
5. Λ. Πολίτη, Γύρω στό Σολωμό, σελ. 121.
6. Κ. Καιροφύλα, ἔ.ἀ. σελ. 20.
7. Δ. Σολωμοῦ, Αὐτόγραφα ἔργα, ἐπ. Λ. Πολίτη, σελ. 332.
8. Λ. Πολίτη, ὁ Σολωμός στά γράμματά του, σελ. 30.
9. Λ. Πολίτη, Γύρω στό Σολωμό, σελ. 121.
10. Λ. Πολίτη, ἔ.ἀ. σελ. 218.
11. Γ. Ἀποστολάκη, Τὰ τραγούδια μας, σελ. 12.
12. Λ. Πολίτη, ἔ.ἀ. σελ. 222.
13. Ἐδῶ και πάρα κάτω χρησιμοποιοῦ τήν ἔκδοση τοῦ Σολωμοῦ σέ 3 τόμους ποῦ
 ἔκαμε ὁ «Ἰκαρος» μέ ἐπιμέλεια τοῦ Λ. Πολίτη.
14. Ε. Κριαρᾶ, Διονύσιος Σολωμός, σελ. 91 κ.έ.
15. Πολυλᾶ, Προλεγόμενα, κεφ. 16.
16. Λ. Πολίτη, ἔ.ἀ. σελ. 176. Γιά τίς ἐρμηνεῖες ποῦ δόθηκαν στήν ἀποσπασματικό-
 τητα τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ κοίτα Ε. Κριαρᾶ, ἔ.ἀ. σελ. 110 κ.έ.
17. Δ. Σολωμοῦ, Ἄπαντα τόμ. Β' 251 κ.έ.
18. Αὐτὰ ποῦ θηρεύουν συνήθως οἱ σχολικὲς ἀναλύσεις.
19. Οἱ στίχοι μέ τὴ σειρά ποῦ θρέθηκαν στά Αὐτόγραφα στίς σελ. 410—436.
20. Λ. Πολίτη, ἔν. ἀν. σελ. 185.
21. Λ. Πολίτη, Ὁ Σολωμός στά γράμματά του, σελ. 32.
22. Κεφάλαιον 18.
23. Ἠράκλειτος Diels ἀπ. 2.
24. Γράμμα σ' ἕναν ξένο φίλο. Δοκίμες τ. Β' σελ. 18.
25. Ὁ Τύπος στόν Ἀγώνα, ἐκδ. «Ἐρμῆς» τ. Α' σελ. 232, τ. Γ' σελ. 209.
26. Λ. Πολίτη, Γύρω στό Σολωμό, σελ. 193 κ.έ.

27. Γ. Π. Σαββίδη, Πάνω νερά, σελ. 147.

28. Κάτι σαν τὸ διέλλο τοῦ Έ. Κριαρά, Διονύσιος Σολωμός· ἀλλὰ πολὺ συντομώτερο.

29. Κάτι ἀνάλογο μὲ τὴ σειρά «Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη» τῶν ἐκδόσεων «Ἑρμῆς». Ἡ τὴ Σειρὰ Β' τῆς «Νεοελληνικῆς Βιβλιοθήκης» ποὺ ἐξέδιδε ἄλλοτε ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης καὶ ποὺ ἦταν ἀκριβῶς προορισμένη γιὰ τὸ Σχολεῖο.

Ἄρης Δρουκόπουλος

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΟΛΩΜΟ

Ἴσως νὰ εἶναι ἡ ντροπὴ, αὐτὴ ποὺ κάνει τὸν Καλλιτέχνη τόσο εὐαίσθητο ἐπὶ ποῦ ἄλλοι ἀνθρώποι μὲ ρηχὴ ἀναίσθησία θερίζουν. Ἴσως νὰ εἶναι τὸ κενὸ ποὺ αἰσθάνεται σ' ἓνα χῶρο ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς γῆς καὶ ἀπλώνει· μέχρι τὸ ὑπερπέραν, καὶ ποὺ ἀνακατῶνει τὸ εἶναι του καὶ γίνεται δύναμη γιὰ τὴν δημιουργία ἐνὸς κόσμου καλοῦ. Ὅπως ἕμεις καὶ νᾶνε τὰ πράγματα, ὁ καλλιτέχνης μόνος μὲ τὸν Μόνο, δημιουργεῖ μὲ τὸ αἶμα του ἔργα τῆς ἄκρας εὐαισθησίας ποὺ διαμορφώνουν, ὅσο καὶ ἂν εἶναι κρυφὴ καὶ μυστικὴ αὐτὴ ἢ ἐπιφοίτηση, τὴν εὐαισθησία καὶ ἄλλων ἀνθρώπων, μὲ τοὺς δικούς του ψυχικούς χαρακτήρες.

Θέλω νὰ κάνω αὐτὴ τὴν διάκριση: Τὸν Σολωμὸ τὸν βλέπω σὰν καλλιτέχνη, ὄχι σὰν ποιητὴ. Ποιητὴς εἶναι καὶ ὁ Παλαμῆς. Καὶ δὲν ἴσχυρα ἀντιδικῶ ἂν ὁ Παλαμῆς εἶναι καλὸς ἢ κακὸς ποιητὴς. Ἐκεῖνο ποὺ ἰσχυρίζομαι εἶναι ὅτι ὁ Παλαμῆς καὶ ἄλλοι πολλοί, δὲν εἶναι καλλιτέχνες. Γιὰ πολλούς μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει σημασία μιὰ τέτοια διάκριση. Γνωρίζω ἕμεις πῶς ἂν θέλωμε νὰ δοῦμε σωστά τὸν Σολωμὸ, μόνον σὰν καλλιτέχνη πρέπει νὰ τὸν πάρουμε. Γιὰ ὅσους δὲν μὲ πιστεῦσαν, ἄς διαβάσουν τὴ Γυναίκα τῆς Ζάκυθος.

Ἐγράφη κάπου: «Ἡ δυσκολία ποὺ αἰσθάνεται ὁ συγγραφέας...» Ἐνας καλλιτέχνης αἰσθάνεται πάντοτε αὐτὴν τὴν δυσκολία καὶ μ' αὐτὴν δημιουργεῖ. Οἱ ὀπλοὶ ποὶ ἔχουν μιὰ φυσικὴ ἀνεση στὴ γλῶσσα, ποὺ, δὲν ἔχω ἀντίρρηση, εἶναι χάρισμα ποὺ δὲν τὸ ἔχει ὁ καθένας, ὅπως ὁ καθένας δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει μακρὰ βάρυτολα. Δὲν εἶναι ὅμως καλλιτέχνης.

Ἐνας καλλιτέχνης δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸν κοιτάξουμε μὲ μάτι ἐρευνητικό. Εἶναι πάντοτε ζωντανὸς δίπλα μας καὶ ὅτ' ἀσεβήσουμε ἢ προσπαθήσουμε νὰ τὸν ἐξηγήσουμε. Ἴσως φανεῖ ἀπλοϊκὸ, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ ζητᾷ ἀπὸ ἡμᾶς, ἂν ζητᾷ κάτι, εἶναι ἡ πίστη. Θέλω νὰ πῶ πῶς ἂν τὸ φυσικὸ του ἦταν κατὰ τι διαφορετικὸ, ἀντὶ νὰ γράφη, ὅτ' ἦταν τὸ μοντέλο του. (Ἄς συλλογισθῆμε ἑδῶ, πόσο ζωντανὸ εἶναι οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες στὰ ἔργα τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν).

Πιστεῦω νὰ γνωρίζετε τὸ παραμῦθι τῶν ἀρχαίων γιὰ τὸν Ἑρμαφρόδιτο, ἕναν ὄρατο ἐφρηθὸ, γυιὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης. Ὅταν σκόσω στὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ μας, ὁ μῦθος τοῦ Ἑρμαφρόδιτου ζωντανεῖται στὴς αἰσθήσεις μου. Ἄς μὴ μοῦ ζητηθῇ νὰ δώσω περισσότερες ἐξηγήσεις πάνω σ' αὐτό. Μίλησα γιὰ τὸν πελαμῆνο ποιητὴ, μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὅτ' μιλοῦσα γιὰ κάποιον ζωντανὸ φίλο μου, ἢ ἀκόμα γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου. Ἴσως νὰ ἔγραψα λίγες πολὺ προσωπικὲς μου συγκεκρισεις. Ὅμως γιὰ ὅσους σκύδουν στὸν ποιητὴ, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀκόμα τὴν δεβαιότητα ἐπὶ μίλησαν μαζί του κάποτε, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπογραμμίσω τὴν ζωντανωμένη πίστη ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς δεκαν σκύδει σωστά στὸ ἔργο του.

Ἀκόμα καὶ σ' αὐτὸν ποὺ τὸ ἔργο του δὲν εἶναι παρὰ ὁ σπασημένος καθρέφτης τῆς μεγάλης ψυχῆς του.

Βασίλης Μπουκουβάλας